

MEDIA DIMENSIONS OF SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.3.19

Hanna Sukharevska, PhD in Social Communication

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8938-7915>

National University of Water and Environmental Engineering, Ukraine

NORMATIVE MODELS OF MEDIA INTERACTION WITH THE PUBLIC IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN REALITY

Ганна Сухаревська, к. н. з соц. ком.

Національний університет водного господарства та природокористування, Україна

НОРМАТИВНІ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ЗМІ З ГРОМАДСЬКІСТЮ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЙНОСТІ

There are several models identified in modern studies of the role and functions of the mass media normative, that are designed to determine the nature of the interaction between the mass media and the public. The mass media often use different technologies to influence the public. The article discusses what are the basic principles of operation of normative models and how they deal with ideas about how the mass media should work and what is expected of them. Normative theories describe what roles the mass media should ideally play, recommend ideal practice, and envisage ideal consequences. Despite the fact that each national community adheres to its own versions of normative theory, there are a number of general principles on the basis of which any particular case can be classified. Each of the theories obviously corresponds to a specific form of political system and government. However, none of the mass media systems is guided by only one certain theory. In most systems, there are several interacting approaches and strategies of the normative vision of the mass media. The market type of relations has become the main factor favorable for eroding the claims of the mass media for "intellectual" independence and, at the same time, for ensuring their activities in modern societies. The mass media act in relation to the market as the main means of stimulating consumption – not only in the field of advertising, but also as a translator of various lifestyles given by a certain type of consumption. The specificity of all these functions in modern societies is determined by several forms of universalization of interactions inherent for their basic subsystems. In the economy, this type of universalization is the capitalist market system based on monetary equivalent, in the field of politics it is democracy and popular sovereignty, in the social sphere it is liberal individualism and formal legal regulation of conflict relations. These are peculiar types of algorithmization of social life, set by the rhythm and way of organization of modern civilization. Each national community forms its own unique type of interaction between the mass media and the public based on a combination of various regulatory models. In Ukraine it is also specific.

Keywords: normative models, mass media, public, influence of mass media, politics.

Постановка проблеми ЗМІ в сучасному суспільстві відповідає за формування індивідуального смислового образу “реального світу”, який створюється на основі інформації, що отримує споживач з індексом “реально”. В цьому зв’язку інформаційна функція ЗМІ є водночас сенсоутворювальною. По-перше, повідомлення новин ЗМІ задають спосіб даності предмета чи факту. Обираючи спосіб подання предмета, ЗМІ здатні в широких межах варіювати уявлення про цей предмет, що виникає у отримувача інформації. По-друге, повідомлення новин виокремлює в смисловому континуумі певні

моменти і таким чином владновує цілеспрямовані види діяльності, відсікаючи те, що не має значення. Таким чином повідомлення надає значення певним фрагментам, заперечуючи шляхом селекції значення інших. Так формується смислова життєва сфера, в якій виокремлюється важливе й ігнорується неважливе. ЗМІ організують смисловий простір світу, що розташований за межами особистого досвіду індивіда, створюючи в такий спосіб той предметно-подієвий каркас, який дає опорні точки в просторі комунікації за межами індивідуального актуального досвіду.

Серед функцій ЗМІ можна виокремити наступні: 1) інформування; 2) соціально-політичні функції; 3) економічні функції стимуляції споживання; 4) розважальні. Специфіка всіх цих функцій в сучасних суспільствах задається кількома формами універсалізації взаємодій, властивих їхнім базовим підсистемам. В економіці таким типом універсалізації є ринкова капіталістична система, яка ґрунтується на грошовому еквіваленті, в області політики – демократія і народний суверенітет, в соціальній сфері – ліберальний індивідуалізм і формально-правове регулювання конфліктних відносин. Це своєрідні типи алгоритмізації суспільного життя, задані самим ритмом і способом організації сучасної цивілізації.

Виклад основного матеріалу. В сучасних дослідженнях ролі та функцій засобів масової інформації виокремлюють кілька нормативних моделей, покликаних визначити характер взаємодії масмедіа та громадськості. Нормативні моделі мають справу з уявленнями про те, як масмедіа мають працювати і чого від них чекають. Нормативні теорії описують, які ролі ЗМІ повинні відігравати в ідеалі, радять як проводити бездоганну практичну роботу і визначають як це має працювати. Попри те, що кожна національна спільнота дотримується власних версій нормативної теорії, існує низка загальних принципів, на основі яких можна класифікувати будь-який конкретний випадок. Кожна з теорій вочевидь кореспондує конкретній формі політичної системи і державного правління. Втім, жодна з медіасистем не керується якоюсь однією теорією. У більшості систем взаємодіють кілька підходів і стратегій нормативного бачення ЗМІ.

Найповнішою до цього часу залишається порівнювальна теорія масмедіа, запропонована Ф. Сіббертом, Т. Пітерсоном та В. Шрамом ще у 1956 році¹. Автори виокремлювали такі версії нормативних підходів до ЗМІ: авторитарну, лібертаріанську, радянську і теорію соціальної відповідальності. Виходячи з цих моделей К. Крістінсом, Т. Гласером, Д. Маккуейлом і Р. Вайтом була розроблена класифікація ролей масмедіа в демократичному суспільстві: 1) співробітництво з державною владою; 2) контроль над політичною владою; 3) сприяння громадському діалогу; 4) кидати виклик всьому соціальному ладу за допомогою соціальної критики².

Розглянемо ці теорії спираючись на посібник Житарюк М.Г. Теорії та моделі масової інформації (масова комунікація)³. Авторитарна теорія. Авторитарна теорія виправдовує цензуру і покарання за відхилення від встановлених способів висвітлення політичних питань. Найповніше авторитарні методи керівництва дістають вираження за недемократичних чи безпосередньо диктаторських політичних режимів, проте деякі прояви авторитаризму наявні й в цілком демократичних суспільствах, зазвичай в критичних ситуаціях, коли принцип свободи преси вступає в конфлікт з інтересами держави і суспільства (загроза терористичного акту, воєнний стан та ін.).

Лібертаріанська теорія. Цей підхід виник як протипаказ авторитарній теорії і безпосередньо несе на собі відбиток емансипативізму, тобто визволення ЗМІ з під контролю з боку еліти чи політичної влади. В демократичних країнах протиріччя між свободою преси і контролем над пресою вирішувалося у вигляді компромісу: ЗМІ звільнялися від попередньої цензури, але за всі наслідки своєї діяльності, що полягали у порушенні прав людини і суспільних норм, вони повинні були відповідати за законом.

Теорія соціальної відповідальності. Головним поштовхом для оформлення цієї теорії стало усвідомлення того, що вільному ринку не вдалося повністю виконати обіцянку свободи преси і забезпечити суспільство очікуваними благами. Технологічний та комерційний розвиток обмежив доступ індивідів і різних груп до ЗМІ, і це знизило стандарт останніх щодо задоволення інформаційних, соціальних і моральних потреб суспільства.

Ця теорія передбачає два варіанти подолання протиріччя між принципами свободи і відповідальності – створення громадських, але незалежних інституцій управління ЗМІ та подальше

¹ Сиберт, Ф., Шрам, У., Пітерсон Т. (1998). *Четыре теории прессы*. Москва: Национальный институт прессы, Вагриус.

² Иванов, В. (2010). *Основні теорії масової комунікації і журналістики*. Київ: Центр Вільної Преси.

³ Житарюк, М. Г. (2015). *Теорії та моделі масової інформації (Масова комунікація)*. Львів.

удосконалення професіоналізму як засобу досягнення більш високого рівня в роботі. Д. Маккуейл наступним чином описує принципи теорії соціальної відповідальності:

- медіа повинні взяти на себе і виконувати певні зобов'язання перед суспільством;
- ці зобов'язання повинні виконуватися за рахунок встановлення високих і професійних стандартів інформативності, точності, правдивості, об'єктивності і балансу;
- медіа повинні саморегулюватися в межах закону та існуючих інституцій;
- медіа повинні уникати всього, що може призвести до злочину, насильства, громадського збурення та образи меншин;
- медіа мають бути плюралістичними й відображати розмаїття суспільства;
- суспільство має право очікувати від ЗМІ високих стандартів роботи і втручання можна виправдати тільки турботою про суспільне благо;
- журналісти та керівники медіа мають бути підзвітними суспільству, так само як перед роботодавцями і ринком¹.

Проте останнім часом престиж теорії соціальної відповідальності істотно зменшився внаслідок її неефективності. Виявилось, що проблеми ЗМІ неможливо розв'язати шляхом надання прямого контролю над змістом повідомлень.

Радянська комуністична теорія описує радянський і загалом соціалістичний досвід керівництва ЗМІ. Для цієї теорії властиві такі положення: позаяк влада в соціалістичному суспільстві належить робітничому класу, щоб її зберегти необхідно контролювати засоби “духовного виробництва”, тому ЗМІ підконтрольні комуністичній партії; в умовах відсутності в соціалістичному суспільстві класових протиріч в центрі уваги ЗМІ не можуть стояти політичні проблеми, тобто висвітлення політичних подій не повинно ставити під сумнів і бути небезпечною для соціальної структури; ЗМІ належить позитивна роль у формуванні комуністичного суспільства, тому вони виконують важливу роль в процесі соціалізації, неформального громадського контролю і мобілізації в напрямку запланованих соціальних і економічних цілей; позаяк марксизм стверджує існування об'єктивної реальності, ЗМІ повинні її відображати; ЗМІ мають підпорядковуватися державним органам як інструмент політичного життя.

Теорія медіа періоду розвитку. Ця теорія виступає за підтримку ЗМІ існуючого політичного режиму і його зусиль щодо забезпечення економічного розвитку. Згідно з нею, поки країна не досягне певного ступеню політичного і економічного розвитку, медіа повинні підтримувати, а не критикувати уряд. Часто-густо цю теорію застосовують для опису ЗМІ країн „третього світу”, позаяк однією з обставин її застосування є відсутність комунікаційної інфраструктури, професійної майстерності, виробничих і культурних ресурсів, достатньої аудиторії. Інші чинники – залежність від розвинутих країн.

Теорія демократичної участі. Виникла останньою і тому ще не набула поширення. Проте ця теорія пропонує нові форми медіаінституцій. Ця теорія поширена передусім в розвинутих демократичних країнах, робить наголос передусім на горизонтальних, а не вертикальних комунікативних зв'язках. Головним тут виступає критика комерціалізації та монополізації приватних медіа і визнання необхідності централізації і бюрократизації громадських ЗМІ. Ця теорія заперечує необхідність централізованих і контрольованих державою ЗМІ, натомість виступаючи за розмаїття, локальність, деінституціалізованість, взаємозмінюваність ролей відправника і отримувача, інтерактивність, горизонтальність комунікативних мереж тощо. Можливість розвивати ЗМІ в цьому напрямку пов'язують із розвитком нових технологій, підвищення ефективності і зменшення вартості комунікацій².

Розвиток громадянського суспільства передбачає не лише забезпечення права громадянина на висловлення своєї, можливо критичної думки щодо влади, а і „права знати” все розмаїття думок і поглядів щодо актуальної суспільно-політичної проблеми. В цьому випадку велике значення має ліквідація системи обмеження гласності стосовно дискусійних подій та урядової політики. Вже наявні в США, Канаді та Австралії акти і закони про свободу інформації ставлять собі за мету надання громадянам можливості контролювати своїх політичних представників шляхом доступу до інформації, що зберігається в державних і громадських архівах. Одним із заходів, сприятливих для підвищення якості повідомлень ЗМІ, системи відповідальності ЗМІ (MAS), що передбачають

¹ Мак-Квейл, Д. (2010). *Теорія масової комунікації*. Львів: Літопис.

² Житарюк, М. Г. (2015). *Теорії та моделі масової інформації (Масова комунікація)*. Львів.

запровадження неурядових засобів, які змушуватимуть ЗМІ поважати етичні норми і правила, встановлені їхньою професією.

Слід відзначити, що і в європейській практиці автономні громадські ЗМІ являють собою радше ідеал, ніж повсякденне явище. На постсоціалістичних теренах початку 90-х років після падіння державної цензури сектор ЗМІ розвивався доволі хаотично згідно з комерційними настановами. Лише у другій половині 90-х були здійснені спроби врегулювати діяльність ЗМІ. Зокрема, в Україні в 1997 р. була прийнята низка законів: Закон „Про національну раду України з питань телебачення і радіомовлення”, Закон „Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”, Закон „Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації”¹. Проте приватна власність залишається провідною силою, що сприяє розвитку ЗМІ в постсоціалістичних країнах. Тією мірою, якою економічна трансформація в них поглиблюватиметься і надалі, становлення незалежного сектору ЗМІ відбуватиметься згідно з європейською моделлю.

Втім, як відзначає Д. Рельїк, постсоціалістичні країни „мають бути обережними перед новою небезпекою – „берлусконізацією”. Ця нещодавня хвороба Європи, яку характеризує встановлення державного контролю над телебаченням, приватними монополіями в індустрії ЗМІ, як явними, так і неявними змовами в економічних інтересах та інтересах приватних ЗМІ, замовною підтримкою засобами масової інформації та іншими пороками².

Досягнення максимального рівня свободи ЗМІ та їхньої громадської відповідальності вимагає не лише заперечення державної цензури, а й зусиль з деконцентрації і громадського регулювання засобів, що перебувають у приватному володінні. Враховуючи величезний розвиток транснаціональних медіа-корпорацій, що поглинають національні, виникає потреба в обмеженні інформаційної влади за допомогою підпорядкування її жорстким законам, що визначають квоти і обмеження на рекламу та перехресне володіння ЗМІ. Медіа-корпорації мають за законом виражати погляди різних груп населення. Наприклад, повинні застосовуватися правові та фінансові стимули для того, щоб гарантувати право доступу до ЗМІ в певні часи для окремих осіб і груп. Реалізація такої програми уможлиблюється завдяки створенню альтернативної – громадської форми власності на колегіальній основі для підтримки нових громадських ініціатив у сфері поширення інформації. Так чи інакше поширений в Україні погляд на свободу преси, що віддавав перевагу ринковим механізмам регулювання інформаційного ринку, має бути переглянутий на користь стратегії декомерціалізації ЗМІ, сприятливій для розвитку громадянського суспільства.

Незбіг між демократичними імперативами відкритості та незрозумілістю для переважної більшості механізмів прийняття життєвоважливих політичних рішень, з одного боку, та відсутність адекватних механізмів репрезентації інтересів громадян в публічному просторі – з іншого, виявляється тим самим пусковим механізмом загострення суспільно-політичної обстановки, яка знаходить відображення в новинах в ЗМІ.

Ця обставина власне і вимагає наявності прозорих каналів взаємодії між зазначеною інституцією та широкими верствами громадськості в особі зокрема і ЗМІ. Власне слабка підтримка діяльності більшості політичних партій і рухів в Україні (членами партій є лише 2-3% громадян) з боку громадськості, відсутність ясно виражених цілей, а відтак і розуміння їхньої діяльності індивідами, детермінована відсутністю ефективних каналів взаємодії та взаємовпливу між партійними структурами та пересічними громадянами.

Звичайно, нові політичні інституції не одразу і не автоматично отримують підтримку і визнання з боку широких верств громадськості, значна частина якої може бути достатньо скептично налаштованою та консервативною. До того ж за відсутністю широкомасштабних роз’яснювальних кампаній у засобах масової інформації нові політичні інституції і загалом нові форми політичної взаємодії не здатні поширюватися і розвиватися у суспільстві. За цих умов великого значення набуває створення сприятливих механізмів як підтримки громадських ініціатив, так і формування консультаційно-освітнянських центрів, призначених роз’яснювати і демонструвати на прикладах

¹ Офіційний сайт Верховної Ради України (2019). *Пояснювальна записка до проекту Закону України „Про медіа”* <<https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67812&pf35401=516435>> (2021, травень, 12).

² Рельїк, Д. (2005). *Пролиферация или плюрализм? СМИ в посткоммунистических обществах. Масс-медиа, сектор безопасности и власть. Роль новостных средств массовой информации в контроле и подотчетности сектора безопасности*. Киев: Институт журналистики.

можливість і життєспроможність нових способів політичної участі громадян в публічному житті. В цьому зв'язку наголос має робитися радше на можливостях розв'язання проблем, наближених до безпосереднього життя індивіда, позаяк саме проблеми життєзабезпечувального гатунку безпосередньо хвилюють більшість. Водночас саме навколо цих проблем формуються базові практичні схеми і характер сприйняття політичних, зокрема владних інституцій.

Висновки Специфічною особливістю демократизації суспільно-політичного життя в пострадянських країнах було те, що самий цей рух був ініційований не „знизу”, як наслідок політичного тиску на владні інституції широких верств громадськості, а „згори” – в інтересах порівняно вузьких верств політичної еліти. На відміну від країн Західної Європи, де демократичні перетворення тривали впродовж останніх кількох сторіч і сучасні політичні системи виникли внаслідок довготривалих процесів, в постсоціалістичних країнах наявні форми політичної демократії були запроваджені без необхідного, адекватного соціокультурного підґрунтя – знання, вміння, навички, практичні схеми оцінювання і розуміння процесів. Внаслідок цього адаптація демократичних політичних механізмів відбувається в дуже специфічних, так би мовити, неklasичних умовах, що детермінує неочікувані соціально-політичні ефекти через невідповідність наявної політичної культури громадян принципово новим формам політичної взаємодії та участі в суспільно-політичному житті. Додатковим чинником напруження стали актуальні зміни в самих способах функціонування демократичних політичних механізмів, викликаних глобалізаційними змінами, зокрема становленням і поширенням транснаціональних інформаційних практик ЗМІ.

Зазначені обставини вплинули і на характер взаємодії громадської думки та політичних інституцій на теренах українського медіа-простору. Водночас вони відобразили ключову роль в налагодженні цієї взаємодії засобів масової інформації, подальше підпорядкування яких ринковим і, ширше, економічним імперативам змушує порушити принципові питання щодо етики ЗМІ та тих ціннісно-нормативних орієнтирів, яких вони мають дотримуватися інформуючи широкі верстви громадськості про поточні суспільно-політичні події.

References:

1. Ivanov, V. (2010). *Osnovni teorii masovoi komunikatsii i zhurnalistyky: Navchalnyi posibnyk* [Basic theories of mass communication and journalism: Textbook]. Kyiv: Tsentrl Vilnoi Presy. [in Ukrainian].
2. Zhytariuk, M. H. (2015). *Teorii ta modeli masovoi informatsii (Masova komunikatsiia)* [Theories and models of mass information (Mass communication): Textbook]. Lviv. [in Ukrainian].
3. McQuail, D. (2010). *Teoriia masovoi komunikatsii* [Mass Communication Theory]. Lviv: Litopys. [in Ukrainian].
4. Siebert, F., Schramm, W., Peterson, Th. (1998). *Chetyre teorii pressy* [Four Theories of the Press]. Moscow: National Press Institute, Vagrius. [in Russian].
5. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajinj [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine] (2019). *Poiasnivvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy "Pro media"* [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Media"]<<https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=67812&pf35401=516435>> (2021, May, 12). [in Ukrainian].
6. Relik, D. (2005). Proliferatsiia ili pliuralizm? SMI v postkommunisticheskikh obshchestvakh [Proliferation or Pluralism? Mass media in post-communist societies] *Mass-media, sektor bezopasnosti i vlast. Rol novostnykh sredstv massovoi informatsii v kontrole i podotchetnosti sektora bezopasnosti* [Mass media, security sector and power. Role of news media in security sector oversight and accountability]. Kyiv: Institute of Journalism, pp. 51–62. [in Russian].